

JAN AMOS KOMENSKÝ, TVORCA ŠKOLSKÝCH DIVADELNÝCH HIER

Jozef Pšenák

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Anotácia: Autor v príspevku analyzuje školské divadelné hry J. A. Komenského *Diogenes cynicus redivivus sive de compendiose philisophando*, *Abrahamus patriarcha* a *Schola ludus seu encyclopaedia viva* ako výchovný prostriedok.

Kľúčové slová: dramatická tvorba, dramatické hry, školské divadlo, školská divadelná hra, prostriedky výchovy.

Jan Amos Komenský – pedagóg, učiteľ národov sám seba označil v prvom rade za teológa, ale bol tiež filozofom, historikom, spisovateľom, filológom, geografom, ale aj dramatikom. Nebol úspešný rovnako vo všetkých odboroch a nemohol všetkým venovať rovnakú pozornosť. V konečnom dôsledku jeho úsilie smerovalo od skvalitnenia výchovy a vzdelávania k univerzálnej náprave res humana (ľudských vecí) – vedy, politiky a náboženstva, k náprave celého ľudstva.

Komenského môžeme pokladať aj za spisovateľa. F. Palacký označil *Labyrint sveta* a *raj srdca* za najkrajšiu knihu staršej českej literatúry. Spor o tom, či bol Komenský umelec humanistický, manieristický, alebo barokový, nie je dodnes vyriešený. (Kumpera, 1992, s. 193) Jan A. Komenský žil a tvoril veľmi dlho a v období, keď prebiehali umelecké a estetické zmeny, v čase dozrievajúcej renesancie a nastupujúceho baroka. Tento vývoj sa odráža i v Komenského literárnej tvorbe.

Dramatické hry v diele Komenského zaberajú len nepatrnú časť, no v jeho pansoficko-vychovávateľskej sústave majú nesmierny význam. Ten nespočíva v umeleckej či estetickej hodnote. Estetická hodnota nebola ani ich cieľom, divadlo nebolo Komenského účelom, ale slúžilo mu ako prostriedok výučby. Už v Lešne

v prvom pobyte (1628 - 1641) zaradil školské divadlo na popredné miesto svojho výchovného systému. K dramatickej tvorbe ho viedla predovšetkým snaha skvalitniť pedagogickú prácu, motivovať žiakov a uľahčiť a spríjemniť im učenie. Uvedomoval si, že o hru prejavuje dieťa spontánny záujem, hra je nenásilným a účinným prostriedkom výchovy, čo je v súlade s jeho základnou požiadavkou, aby výchova prebiehala nenásilne - omnia sponte fluant absit violentia rebus. „Lebo nevidím, ako by sa Vaša mládež dala lepšie a zároveň účinnejšie vyburcovať z malátnosti, prilákať k rozličnému vzdelávaniu, vycibriť v správaní a vyučiť k praktickému konaniu v živote.“ (Škola hrou. In: Komenský, 1992, s. 258.)

Divadlo bolo v poňatí Komenského priestorom, v ktorom možno uplatniť didaktické princípy názornosti, prirodzenosti, aktivity, priestorom, v ktorom prebieha prirodzené poznávanie vecí a paralelný rozvoj všetkých schopností žiaka. J. A. Komenský sa podľa M. Cesnakovej „zapodieval divadlom ako teoretik aj ako praktik výhradne iba z hľadiska pedagogiky.“ (1971) V Schole pansophica zdôraznil: „my tu nechválime profesionálne divadelníctvo, ale prípravu na vážne veci.“ (Komenský, 1992, s. 64.) Komenský teda rozlišoval divadelnú hru ako umelecký druh a školskú divadelnú hru ako výchovný prostriedok. Divadelnú hru ako umelecký druh odmietol. Podľa neho „...obsah starých divadelných hier bol ľahkovážny, malicherný, necudný a verše v nich často ohavné a pamäti nehodné.“ (Komenský, 1992, s. 64.) Na mysli mal klasické rímske komédie, Terentiove a Plautove, ktoré sa pre svoju peknú latinčinu hrali v luteránskych a v jezuitských školách. Na rozdiel od F. Melanchtona, M. Luthera a E. Rotterdamského, ktorí odporúčali popri komédiách Terentia čítať a hrať na školách najmä hry biblického obsahu, Komenský dramatizoval celú učebnú látku. (Cesnaková, 1971, s. 202.)

Odmietol aj všetky hry, hoci s biblickou tematikou, ktorých účelom je len zábava a pôžitok. „Prikazuje tiež netrpieť ani tie, ktoré iní považujú za počestnejšie, nech by aj zobrazovali príbehy z biblických dejín. Nemajú predsa iný účel, len krátkodobé potešenie a premrhanie času.“ (Škola hrou. Komenský, 1992, s. 257.) Uznával iba také hry, ktoré svojím obsahom prinášajú úžitok mravný a výchovný.

Prednosti školských hier uviedol v diele Schola ludus. Sú to:

1. Verejné vystúpenie podnecuje žiakov k úsiliu skôr ako najprísnejšia disciplína, v hre živo podanú látku si žiaci ľahšie zapamätajú, ako keby o nej len počuli alebo ju len čítali.

2. Nádej na pochvalu a strach z hanby vedie žiakov k usilovnosti.

3. Záujem o úspešné predstavenie je súčasne povzbudením učiteľov, ktorí v školskom divadle verejne ukazujú výsledky svojej práce so zverenou mládežou.

4. Rodičov teší dobrý prospech a verejný úspech ich synov, takže neľutujú peniaze vynaložené na ich vzdelanie a na predvádzané divadelné hry.

5. Na javisku vyniknú talentovaní jednotlivci skôr ako inde. Lepšie sa preto zistí, na ktorý študijný odbor sa žiak hodí a ktorí z chudobných žiakov si zaslúžia podporu.

6. Konečne, „...ľudský život (najmä tých, ktorí sú určení cirkvi, obci a školám na výchovu) sa musí prežiť rozhovormi a skutkami a tak mládež týmto spôsobom krátkou cestou a príjemne, príkladmi a napodobovaním vedú k tomu, aby si zvyk-

la pozorovať rozmanitosť vecí, odpovedať na rozličné otázky bez prípravy, slušne sa pohybovať, ovládať prirodzene tvár, ruky a celé telo, strieďať a meniť hlas, slovom čestne hrať akúkoľvek úlohu a pri tom všetkom zbaviť sa dedinskej ostýchavosti a počínať si nenútene.“ (Komenský, 1992, s. 64.)

V prvom bode Komenský v scénickom predvedení a v dialogizovanej reči videl účinný prostriedok na osvojenie si učiva. Výklad a znázornenie vecnej učebnej látky prostredníctvom divadla bolo v tej dobe nové a pôvodné. (Cesnaková, 1957, s. 262.)

V ďalších bodoch Komenský správne uviedol, že divadlo pôsobí motivačne, seberealizačne, prináša duševné uvoľnenie. Je tiež prostriedkom verejnej kontroly práce učiteľa, prezentuje verejne výsledky školy. Prezentácia slúžila aj ako prostriedok na získanie podpory a mecenášov. Myšlienka, že nadaný žiak na seba v hre upozorní, a tak získa ľahšie patróna, nie je dosť logická. Pretože nielen jezuiti, ale aj Komenský prideloval hlavné úlohy šľachtickým a majetným žiakom, keďže boli povinní si sami obstaráť kostýmy, na čo chudobní žiaci nemali prostriedky a v menších úlohách ostatní účinkujúci ťažko mohli vyniknúť. (Cesnaková – Michalcová, 1957, s. 262.) V poslednom bode zdôraznil význam aktivity dieťaťa, žiaka.

V predhovore k Schola ludus vymedzil ciele školských hier takto: „Avšak my sa snažíme jedným hrncom farby vymalovať mnohé steny, t. j. formovať nielen zmysly tým, že ich ostrejšie zameriame na veci, a jazyk tým, že veci pomenúvame. Chceme formovať aj mravy a konanie v živote a múdrosť nutnú pre vykonávanie vecí a nakoniec sebavedomie.“ (Škola hrou. Komenský, 1992, s. 257-258.)

Školská divadelná hra bola pre Komenského univerzálny prostriedok slúžiaci na rozvoj zmyslového vnímania a na jazykovú výučbu (hlavným cieľom školy bolo naučiť žiakov dokonalú latinčinu) a vecné učenie vo všetkých odboroch. Bola teda prostriedkom rozumovej, spoločenskej a mravnej výchovy.

V Schole pansophica zahrnul školskú divadelnú hru do vyučovania. Odporúčal každý tretí mesiac predviesť jednu divadelnú hru ako cvičenie vhodné na upevnenie vedomostí. V učebných osnovách pre jednotlivé triedy určil obsahovú náplň hier. Pre prvú triedu „Nech sa povolia hry samozrejme, nech sú primerané ich veku a zvykom národa. Scénický dej bude verejná skúška, ktorá sa uskutoční medzi žiakmi tak, aby každý útočil otázkami na toho, koho si vyberie za spolupasníka“ podľa Vestibula.“ (Komenský, 1992, s. 66.) Ich prínosom majú byť základy latinského jazyka a základy filozofie a logiky.

Scénickým výkonom druhej triedy Dverí má byť zdialogizovanie a realizácia textu Dverí. Tretia trieda Sieň má už predviesť divadelnú hru Schola ludus. Pre štvrtú triedu odporúčal filozofické hry, napr. Diogenes Kynik. Piata trieda, logická má predviesť preteky trojjediného umenia, gramatiky, logiky a metafyziky, ukončené múdrom rozhodnutím. Šiesta trieda, politická, mala uviesť históriu o Šalamúnovi „pobožnom, múdrom, bohatom a slávnom a hneď nato pochabom, márnotratom, potrestanom a zmúdreanom. To jest Tragédia o márnostiach sveta.“ (Škola vševedná...Komenský, 1992, s. 73.)

Komenský uvádzal, že pre túto triedu je divadlo ešte vhodnejšie ako pre ostat-

né triedy. „Ved' všetko, čo sa vo verejnosti odohráva, je ako divadlo. Preto tí, ktorí sa majú v krátkom čase poslať do verejného života, tým skôr sa majú cvičiť, aby sa vedeli vo verejnosti čestne pohybovať a zručne vykonávať úlohy, ktoré im zverili. A to je prvotný cieľ týchto hier.“ (Škola vševedná... Komenský, 1992, s. 75.)

Pre nižšie triedy pansofickej školy predpisoval didaktické hry, ich tematika pre vyššie triedy sa približovala k vtedajším biblickým, legendárnym alebo historickým hrám.

V predhovore *Schola ludus* uvádza dôvody z diela *Schola pansophica* na zavedenie školských divadelných hier, zásady dotýkajúce sa realizačnej a technickej stránky školských predstavení. Stanovuje vhodný čas a miesto, rozmiestnenie obecnstva v hľadisku, organizáciu nácviku hry, rozdelenie úloh. (Škola hrou Komenský, 1992, s. 259.) Jednu rolu prideliť viacerým žiakom a pokladá to za užitočné z viacerých dôvodov: „1. samotné súťaženie podnieti usilovnosť, 2. nikto ani v súkromí nebude zaháľať, ...ale všetci sa budú učiť, 3. tí, ktorí v súťaži podľahli, budú sledovať predstavenie pozornejšie z túžby dosiahnuť podobnú dokonalosť, 4. keď sa niekto naučí jeden rok jednu rolu, druhú druhú, všetci budú vedieť približne to isté, 5. hádam sa bude dať zariadiť, aby sa zvyšujúcim dovolilo hrať svoju rolu v tej istej hre nejaký nasledujúci deň, ...aby si nemysleli, že plody ich úsilia vyšli nazmar a nezleniveli.“ (Škola hrou. Komenský, 1992, s. 259.)

Komenský dáva pokyny k hereckým prejavom žiakov. Majú vystupovať so skromným sebavedomím, text prednášať spamäti, s gestami, ktoré vyžaduje jeho rola. Správne je jeho odporúčanie pochváliť hercov, aby boli povzbudení do ďalšej práce.

Komenského vlastná dramatická tvorba zahrňuje desať školských hier, napísaných v latinčine *Diogenes cynicus redivivus* (Diogenes cynik opäť na žive, 1640), *Abrahamus patriarcha* (Patriarcha Abrahám, 1640 – 1641) a osemdielny cyklus *Schola ludus seu Encyclopaedia viva, hoc est Januae linguarum praxis comica* (Škola hrou alebo živá encyklopédia, to je Precvičovanie Dverí jazykov na divadle, 1656). Všetky hry boli napísané pre potreby školy.

K dramatickej tvorbe podnietila Komenského až jeho školská prax na gymnáziu v Lešne a aj nedostatok vhodných hier, ktoré by spĺňali prísne mravné kritériá Jednoty bratskej. Jednota i Komenský odmietali humanistické školské divadlo, pretože luteráni veľmi nedbali o obsah hier a ich vhodnosť pre mládež. Rozhodujúca pre nich bola pekná latinčina a uhladená forma, ktorú ci cenili najmä u Terentia. Odmietali rovnako jezuitské školské hry, ktoré slúžili najmä na propagáciu katolíckeho vierovyznania, a preto boli oveľa výpravnejšie, efektívnejšie a pôsobivejšie ako hry protestantov. Útočili na cit a fantáziu človeka, uvádzali do úžasu vyspelou javiskovou technikou, nákladnými kostýmami, množstvom účinkujúcich a bohatou výpravou, typickou pre obdobie baroka.

Komenský uplatnil tradície humanistického školského divadla. „Humanistické školské divadlo poskytlo jeho hrám základné princípy scénickej výstavby, rozčlenenia textov na akty a výstupy, poučilo o nevyhnutnosti scénických poznámok atď., celé toto poučenie však nebolo vedené divadelno-dramatickým smerom, ale pedagogicky znázorňujúcim.“ (Kolárová, 1990, s. 280.)

Najhodnotnejšou hrou Komenského je jeho prvá mravoučná hra *Diogenes cynik opät' nažive*, ktorú napísal pre študentov lešnianskeho gymnázia. Tí ju po prvýkrát zahrali v januári 1640 – ako úvod jeho ďalšej hry Abrahám patriarcha. Hru v tom istom roku ešte dvakrát opakovali, čo je svedectvom toho, že bola obľúbená, i keď protestantskými dogmatikmi bola odmietaná ako pohanská.

Tlačou hra vyšla v roku 1658 v Amsterdame a Komenský ju venoval Jacobovi de Graef a Nicolaovi Witsoniovi, synom popredných a vplyvných holandských politikov. Dedikáciou sa Komenský usiloval získať si ich priazeň. M. Kopecký poukazuje na to, že takéto dedikácie sa v českej a v európskej kultúre vyskytujú len veľmi zriedka. (1992, s. 76)

Komenský v tejto hre oboznamuje žiakov s antickou filozofiou a s predstaviteľom cynickej filozofie Diogenom, ktorého postavil pred žiakov ako mravný vzor. Diogenove vlastnosti, ako je túžba po poznaní, sebaovládanie, voľnosť prejavu a nezávislosť od mocných tohto sveta, pohrdanie majetkom a svetskou slávou, pevnosť v presvedčení, prostota a skromnosť, mužnosť a múdrosť, ktoré Komenský v hre opísal, zodpovedali i jeho mravným princípom.

Obsah hry je takýto: Diogenes, ktorý musel utiecť z rodnej Sinope do Atén, sa stáva žiakom Antisténa a po jeho smrti jeho pokračovateľom. Pretože v Aténach niet dobrodinca, ktorý by mu poskytol miesto vo svojom dome, býva na námestí v sude a hovorí „psem mne budete míti, keď tak chcete, ale štekavým, ne nemým.“ (Komenský, 1920, s. 31.) Svojim žiakom vykladá cynickú filozofiu a je neustále v spore s aténskymi občanmi. Keď mesto obsadil Filip Macedónsky, Diogenes ho varuje pred nezmyselnosťou vojny a na jeho radu sa Filip rozhodne poskytnúť synovi Alexandrovi filozofické vzdelanie a bez boja sa rozhodne vrátiť domov. Nasleduje polemika s Platónom a Zenónom, z ktorej vychádza víťazne Diogenes, a stretnutie s kráľom Alexandrom, ktorého Diogenova vtipná múdrosť tak očari, až kráľ prehlási, že keby nebol Alexandrom, chcel by byť Diogenom. Komenský v texte vyjadruje duchovnú prevahu Diogena.

Alexandros: Proč se tedy také ke mně nelichotíš, abys něco dostal.

Diogenes: Protože od tebe nic nepotřebuji.

Alexandros: Přesto ode mne něco žádej.

Diogenes: Žádam, abys mi nebral, čeho nemůžeš dát, totiž sluneční světlo.

Odstup, je ze světla.“

(*Dílo J. A. Komenského*, 11, s. 472.)

Výstup vrcholí v dialógu Kratera s Diogenom, ktorý ho po Alexandrovom odchode pozýva k sebe.

Krateros: Pojd' ke mně, Diogene, nechceš-li ke králi, budu se k tobě chovati štědře, všechno mé budeš míti společné se mnou.

Diogenes: Nepotřebuji vůbec tvých věcí.

Krateros: Budeš užívati, jak mnoho budeš chtíti.

Diogenes: To již nyní činím, všeho užívám, neužívaje toho.

Krateros: Aspoň u mne poobědváš!

Diogenes: Raději chci doma kůrku hrýzti, než u tebe užívati bohatého stolu.

Krateros: Proč to.

Diogenes: Tak lacino své svobody neprodávám.

Krateros: Vždyť přece Aristoteles s králem skvěle žije!

Diogenes: Aristoteles obědvá, když chce Alexandros, Diogenes když chce Diogenes.

(*Diogenes kynik znovu na živu*. Preložil J. Hendrich, 1920, s. 61.)

Závěrečná část opisuje koniec Diogenovho života, ktorý po zajatí pirátmi je ako otrok kúpený korintským kupcom Xeniadom. Ten ho zbavuje otroctva a ustanovuje ho za vychovávateľa svojich synov. Výchovou mládeže sa jeho život naplnil a Diogenes spokojne umiera.

Pod vplyvom antických hier sa hra začína prológom, v ktorom prednášateľ prológu vyzdvihuje výchovnú funkciu hry. Potom nasleduje prednes o obsahu hry. Hra Diogenes sa skladá zo štyroch dejstiev, čím sa Komenský odchýlil od rímskej a humanistickej stavby divadelnej hry, ktorá mala spravidla päť dejstiev. V období renesancie sa vyskytujú aj hry s troma dejstvami, ale štvordejstvová stavba je úplne neobvyklá. (Kopecký, 1992, s. 76.)

Hru Komenský dopĺňa epilógom, kde je Diogenov životopis doplnený údajom o jeho pohrebe a o epitaf v gréckom origináli aj v latinskom preklade a v štýle rímskych komédií nabáda publikum, aby hercov odmenilo potleskom („zatlieskajte nám“). Do ich štýlu zapadajú aj posledné slová „zachovajte priazeň školskému snaženiu“.

Komenský v texte hry podáva režijné poznámky, dotýkajú sa hereckého stvárnenia postavy. Predpisuje nielen príchody a odchody, ale aj mimiku a pohyb hercov. Po prvých troch dejstvách predpisuje hudbu a na konci hry zborový spev. Nevyhnutnosť hudobnej zložky po prvom dejstve zdôvodňuje tým, že Diogenes musí zmeniť kostým a masku, pretože v nasledujúcom dejstve bude predstavovať filozofa pokročilejšieho veku.

Komenskému sa podarilo vytvoriť zaujímavú a umelecky hodnotnú hru, ktorá je dramatická, plná dynamiky. Účinne strieda monologické miesta s dialogickými. Prevalu majú dialógy, ktoré sú živé, stručné, pohotové, plné irónie a dôraznej pointy. (Pozri Cesnaková, 1970, s. 17.) Taký je napr. dialóg na začiatku tretieho dejstva, keď Diogenes za bieleho dňa s lampášom v ruke hľadá človeka:

Kdosi z lidu: Co hledáš, Diogene?

Diogenes: Lidi.

Kdosi: Lidi? Ejhle, stojí kolem tebe se všech strán!

Diogenes: Dav vidím, lidi nevidím.

Advokát: Uvaluji na tebe řízení pro urážku, soud podstoupíš!

Diogenes: Před kterým dvorem?

Advokát: Před Aeropagem.

(*Diogenes kynik znovu na živu*, 1920, s. 45)

Z literárnovedného hľadiska urobil podrobný rozbor kompozície i dialógov hry M. Kopecký (1992, s. 75-86.)

V tejto hre sa J. A. Komenský predstavil ako úspešný literát a dramatik.

V roku 1641 bola v Lešne uvedená na scénu Komenského druhá hra *Abrahamus Patriarcha*. Tlačou vyšla v Amsterdame roku 1661. Autor siahol po biblickej tematike, lebo niektorí členovia Jednoty bratskej mali námietky proti pohanskému obsahu predchádzajúcej hry. Komenskému vytykali, že zlučuje kresťanstvo s pohanstvom a tým môže spôsobiť zmätok v hlavách svojich žiakov. Aby sa vyhol ďalším neprijemnostiam, vybral si Komenský pre svoju novú hru príbeh o Abrahámovi a jeho stálosti vo viere, ktorý podnecoval k nasledovaniu.

Hra má alegorický obsah, obracia sa k mládeži českých emigrantov. Abrahám tu vystupuje ako pastor v exile, zaslúbenou krajinou sú myslené Čechy a Morava a Izák má byť predstaviteľom šťastnejšej generácie po návrate do vlasti. Podľa M. Cesnakovej: „Životný príbeh Abraháma bol Komenskému možno blízky aj preto, že v ňom videl symbol osudu českých vystaňovalcov, opúšťajúcich podobne ako Abrahám pre vieru vlasť, rodinu a majetok a chcel svojich bratov povzbudiť príkladom Abrahámovej stálosti a oddanosti Bohu.“ (Cesnaková, 1993, s. 61.) Sára je tu zobrazená ako obetavá, ideálna kresťanská žena, pravdepodobne v jej postave zvečnil cnosti svojej druhej manželky Doroty.

Hra má päť dejstiev a vystupuje v nej 23 osôb. Po prednese prológu a obsahu hry nasleduje známa história. V prvom dejstve Abrahám narieka nad skazenosťou ľudstva a Boh ho vyzve k odchodu zo sumerského Uru. V druhom dejstve prichádza Abrahám s rodinou do Egypta, kde mu faraón zoberie manželku Sáru. V treťom dejstve sa pre nedostatok pastvín rozchádza so synovcom Lótom, ktorý sa stáva vládcom v Sodome. Lót je však zajatý nepriateľmi a Abrahám sa ho rozhodne oslobodiť. Štvrté dejstvo prináša správu o víťazstve Abraháma a proroctvo o narodení Izáka. Piate dejstvo zobrazuje pohromu Sodomy, Lótovu záchranu a Abrahámovu radosť z narodenia Izáka. Abrahám obstojí aj v najťažšej skúške, keď je ochotný na vyzvanie Boha obetovať syna a Boh ako odmenu za jeho vernosť sľubuje Abrahámovmu rodu veľkú budúcnosť.

V epilógu sa zhrňujú mravné ponaučenia, vyplývajúce z deja.

Hra o Abrahámovi v porovnaní s Diogenom „má ucelenejšiu dejovú líniu a pevnejšiu stavbu, ale vcelku je umelecky oveľa slabšia a nevyniká ničím nad vtedajšie školské hry s biblickou tematikou.“ (Cesnaková – Michalcová, 1993, s. 63.) Komenský preberá dej z Genezis a jeho dialógy sú miestami doslovné citáty. Nepridáva nič, čo by mohlo oživiť dej.

Aj v tejto hre Komenský uviedol podrobné režijné poznámky, v ktorých predpisuje príchody a odchody na scénu, ale aj hercove pohyby, gestá, mimiku. Ráta s použitím kostýmov, pastieri Abrahámových stád mali byť oblečení v pastierskom odevu.

V rokoch 1650 – 1654 J. A. Komenský pôsobil v Blatnom Potoku v Uhorsku, kde nemal byť ani rektorom školy, ani učiteľom, ale radcom pri reformovaní školy. Tu chcel realizovať svoj projekt latinskej sedemtriednej pansofickej školy, ktorej program načrtnol v hlavnom teoretickom potockom spise *Schole pansophica* (1651). Zamýšľané zámery sa mu nepodarilo realizovať. Pozvala ho kňažná Zuzana Lórantffyová a jej syn Žigmund Rákoci.

V tomto neobyčajne plodnom období sa snažil zaviesť do výučby školskej hry. Komenský sa tu stretával s čoraz väčšími prekážkami, najmä zo strany rektora školy J. Tolnaiho. Školskými divadelnými hrami chcel aj tu spestriť výučbu a povzbudiť žiakov. Pôvodne chcel spracovať biblický námet o Jozefovi a Zuzane, ale jeho návrh Tolnai zamietol, pretože v spracovaní biblickej témy videl znesväcovanie biblie.

Preto bol Komenský nútený zdramatizovať svoju jazykovú učebnicu *Janua linguarum reserata sive seminarium linguarum et scientiarum omnium* (Dvere jazykov otvorené alebo Semenisko jazykov a všetkých vied, od 19. stor. nepresne prekladané ako Brána jazykov). Inšpiroval ho Šebastián Macer, jeho nástupca na lešenskom gymnáziu, ktorý roku 1651 spracoval 66 kapitol Januy do troch hier. Komenský dramaticky spracoval postupne 99 kapitol do ôsmich hier, ktorým dal spoločný názov *Schola ludus seu encyclopaedia viva* (Škola hrou alebo živá encyklopédia, 1653 – 1654, vyd. v roku 1656 v Blatnom Potoku).

Už prvý Komenského pokus koncom roku 1653 bol úspešný a presvedčil o oprávnenosti školskej hry. Postupne boli uvedené ďalšie hry, posledná ôsma hra bola hraná s veľkým úspechom 1. júna 1654, deň pred odchodom Komenského z Blatného Potoka, na nádvorí zámku pred celým kniežacim dvorom, vrátane kňažnej. Text *Schola ludus* je z väčšej časti doslovne prevzatý z Januy, niekedy Komenský zmenil iba poradie viet. Na oživenie deja však častejšie vkladal nové výstupy.

Schola ludus je vhodným prostriedkom osvojenia si vecných poznatkov a latinského jazyka v rozsahu, aký podáva učebnica Janua. Je istou formou výkladu a opakovania učebnej látky, pretože Janua je nielen jazykovou učebnicou, ale aj súhrnom ľudských vedomostí, poznatkov o prírode, človeku a Bohu, čo zodpovedá Komenského zásade paralelného poznávania slov a vecí.

Spoločný rámec všetkých hier tvorí prvý výstup a doslov poslednej hry, v ktorých sú návštevníci uvádzaní do strediska gréckej vzdelanosti – do Alexandrie. V tejto expozícii, prestupujúcej celým dielom, vystupuje egyptský kráľ Ptolemaios so štyrmi filozofmi a učencami a radí sa o vedeckom pokroku a jeho rozšírení medzi ľuďmi (Platón, Eratosthenes, Apollonius Rhodský a Plínius).

V tretej hre sa miesto Platóna objavuje Kleantes a v piatej a v ôsmej hre miesto Plínia Sokrates. Panovník ich žiada o radu na zlepšenie vied a o spôsob najkratšieho a najrýchlejšieho spoznávania vecí, pretože nie je spokojný so stavom poznania a vzdelania. Kráľ so svojimi radcami sa oboznámi s rozsahom vedomostí, treba poznať všetky veci prírodné, vytvorené, morálne a božské. Pretože pozorovať každú vec na svojom mieste a samu v sebe je náročné a zdĺhavé, rozhodnú sa urobiť prehliadku všetkých vecí, a to tak, že pozvú ku kráľovi predstaviteľov jednotlivých odborov z celého sveta, ktorí predvedú veci alebo ich obrazy a svoje znalosti. Jednotlivé poznatky ľudského poznania sú usporiadané v určitom systéme.

Dejiskom všetkých hier je ptolemaiiovský dvor. Len šiesta a siedma hra sa odohráva na verejných priestranstvách, kde nie je prítomný kráľ so svojimi radcami.

Jednotlivé hry majú takýto obsah: 1. Väčší svet – veci prírodné, 2. Svet v ma-

lom – človek, 3. Ľudské zamestnania (remeslá), 4. Nižšia škola, 5. Univerzita, 6. Život po stránke mravnej, 7. Rodinný život a život v obci, 8. Život v štáte a v cirkvi. (Škola na jevišti, 1947, s. 13.)

Každá hra sa začína prológom, v ktorom prednášateľ stručne a živo oboznámi divákov s obsahom hry a často sa obracia na divákov s otázkou, na ktorú si sám dáva predpokladanú odpoveď. Hry končia epilógom, v ktorom sa zdôrazňuje význam hry ako príprava na život v štáte, v cirkvi a v škole, ďakuje sa poslucháčom za pozornosť a prosí sa o zachovanie priazne.

Jednotlivé hry majú rozličný počet dejstiev. Komenský jednotlivé hry neuvádza ako samostatné hry, ale ako časti divadelného predvedenia Januy, špecifikuje ich podľa obsahu, ktorý sa v nich predvádza. Napríklad „1. časť, v ktorej sa podľa poradia predvádzajú na javisku tie veci veľkého sveta, ktoré vytvára sama príroda.“ (Schola ludus, 1956, s. 181.) Pre každú hru uviedol na titulnej strane nejaký aforizmus. Doteraz boli z latinčiny do češtiny preložené a vydané len tri hry (prvá, štvrtá a piata). (Škola na jevišti. Preložil J. Hendrich. Praha, 1947.)

Prvá hra, „v ktorej sa podľa poradia predvádzajú na javisku tie veci veľkého sveta, ktoré vytvára sama príroda“, má 5 dejstiev a vystupuje v nej 52 osôb, pomenovaných podľa toho, čo predvádzajú, alebo podľa ich zamestnania. V monológu jednej osoby, alebo v dialógoch viacerých osôb podávajú opis zeme, vesmíru, prírodných živlov, prírodných úkazov, nerastov, rastlínstva a živočíchov. Herci používajú pomôcky a pokusy, aby veci znázornili.

Komenský priamo v texte, v zátvorkách, podáva návod, aké pomôcky treba použiť a akým spôsobom. Niektorým osobám určuje herecký prejav, ktorý zodpovedá predvádzanej role. Napríklad „Kozmograf vstupuje zamyslený bez toho, aby sa pozeral na kráľa alebo na niekoho iného, lež sa pozerá iba hore, dolu a okolo seba. Konečne začne s primeraným držaním rúk a celého tela.“ (Schola ludus, 1956, s. 190.)

V štvrtej a piatej hre sa predvádza školský život. Tu sa Komenský úplne odchyľil od obsahu príslušných kapitol Januy, predviedol tu svoje reformné názory na školu a súčasne podal obraz školského života. V štvrtej hre kráľovi Ptolemaiovi 78 hercov ako učiteľia a žiaci predvádzajú najlepšie spôsoby výučby. Didaktické princípy, ktoré Didaktik podáva, sa úplne zhodujú s názormi J. A. Komenského. Scholarcha sa sťažuje na úpadok škôl a uvádza svoju predstavu školy ako dielne ľudskosti.

V tejto hre sú na scéne učebné pomôcky Orbis pictus a živá abeceda, ktoré zaviedol v Blatnom Potoku. (Hendrich, 1947, s. 11) Učebnice, o ktorých sa hovorí, vyšli tlačou v Blatnom Potoku roku 1652 pod názvom *Eruditio scholastica* (Školské vzdelanie).

V poslednom výstupe kráľ vyjadruje svoj hodnotiaci súd: „Nech sa teda vyhlási s platnosťou večného zákona, že ľudí neslobodno ináč vychovávať k ľudskosti ako ľudsky a že každá škola má byť naozaj a skrz-naskrz dielňou ľudskosti. A ty, scholarcha, so svojimi kolegami, venujte tomu najvyššiu pozornosť, aby sa všetko robilo riadne týmto spôsobom.“ (Schola ludus, 1956, s. 260.)

Piata hra je venovaná akademickému vzdelaniu. Prezentuje sa v nej akadémia

so štyrmi fakultami, s cestovaním študentov a s vedeckými stykmi. Má štyri dejstvá a vystupuje v nej 56 osôb. Zobrazuje život na vysokej škole, „...s ozajstným umeleckým zmyslom pre detailný postreh zachycuje niektoré univerzitné zvyky a obrady, ako beánie, dišputácie, promócie.“ (Cesnaková, 1970, s. 26.) V druhom a v treťom dejstve sa predstavujú odbory jednotlivých stredovekých fakúlt. Najviac priestoru sa v hre venuje odborom artistickej fakulty, najmenej právnickej a teologickej fakulte. V hre sa predstavuje metafyzika, fyzika, matematika, astronómia, geografia, história, logika, gramatika, rétorika a etika. Medicínu Komenský predstavuje prostredníctvom dišputácie.

Teológiu a právo predstavuje pedel, ktorí číta právnikove a teológove tézy predložené k dišputácii. Hru oživuje vtipný výrok pedela: „Ale najskôr sa na ne mrknem, a potom skúsim, či by som hádam nemohol aj ja voľačo také naškrabať a stať sa doktorom.“ (Schola ludus, 1956, s. 307.) V záverečnom dejstve starší študent poučuje nováčika o zásadách správneho štúdia. Na záver kráľ vyhlási, že sa bude podieľať na rozvíjaní škôl, akadémie a celého súkromného i verejného blaha.

V šiestej hre s 33 hercami ukazuje cnosti a nepravosti. Dramatickú os hry tvorí stretnutie a rozhovor učeného filozofa a mladíka Amphieta, lákaného rozkošami a neviazanosťou. Tu vystupujú negatívne postavy márnotrátника, hýrivca a lakomca a i.

Siedma časť so 68 hercami predstavuje divákovi usporiadanie spoločnosti, počínajúc domácnosťou, manželstvom a končiac štátom.

V ôsmej hre za účasti 53 hercov sa predvádza štátna správa a najmä vzbura a vojna s hroznými následkami. Druhé a záverečné dejstvo je rozpravou radcov a kráľa o rozličných náboženstvách vrátane pohanstva a islamu. Ptolemaios na záver vyzýva k úcte k Bohu a k dodržiavaniu božích zákonov.

Hry Schola ludus sú významné nielen z pedagogického hľadiska, ale aj z hľadiska kultúrno-historického. Sú „neobyčajne zaujímavým dokumentom, pretože podávajú prehľad o stupni vedomostí všetkých odvetví vedy v 17. storočí, sú obrazom spôsobu života ľudí tej doby a oboznamujú s vyučovacou metódou Komenského rovnako ako s jeho vedeckými názormi.“ (Cesnaková, 1970, s. 26.)

V Schola ludus Komenský potlačil scénické prvky v prospech didaktického zamerania. V poznámkach k predvedeniu tejto hry odmieta scénu a žiada, aby si každý zo žiakov prišiel svoj výstup predviesť priamo zo svojho miesta v auditóriu.

Komenského vydania hry Schola ludus sa scénicky predviedli v Blatnom Potoku v rokoch 1653 – 1654. Podľa M. Cesnakovej bezpečne je dokázané len jedno javiskové predvedenie prvej hry cyklu Schola ludus. So svojimi žiakmi ju našťudoval v roku 1659 Ján Jakub Redinger, švajčiarsky teológ a stúpenec Komenského didaktiky, na frankenthalskom gymnáziu vo Falcku (1993, s. 63).

Komenský svojou dramatickou tvorbou oživil školský divadelný ruch v rozličných európskych protestantských, ale aj v jezuitských školách. Po uzatvorení westfálskeho mieru (1648) však nemohol ovplyvniť školské divadlo vo svojej vlasti. Ovplyvnil však protestantskú časť Slovenska, osobitne pôsobenie pedagógov prešovského kolégia, najmä v oblasti školského divadla bol vzorom Izákovi Cabanovi.

Školské divadlo v didaktickej koncepcii J. A. Komenského zapadlo do jeho projektu officina humanitatis, aby škola bola miestom radosti, ktorá rozvíja schopnosti a neubíja ducha. Bolo prostriedkom mravnej, spoločenskej a jazykovej výchovy. Komenský zdôrazňoval pedagogickú funkciu školských hier.

LITERATÚRA

- Bednář, M.: Komenského idea pampaedie a Platónova paideia. In: *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*. Praha : Karolinum, 1990, s. 137-143.
- Cesnaková, M.: Divadlo ako súčasť výchovného systému J. A. Komenského a jeho ohlas na slovenských školách. In: *Slovenské divadlo*, roč. 5, 1957, č. 3, s. 257-264, s. 325-345.
- Cesnaková, M.: *Dramatik Jan Amos Komenský a humanistické divadlo*. Bratislava : Osvetový ústav, 1970. 39 s.
- Cesnaková-Michalcová, M.: Dramatická tvorba J. A. Komenského a jeho vplyv na divadelnú činnosť slovenských škôl. In: *Jan Amos Komenský a Slovensko*. Zborník z prvej slovenskej komeniologickej konferencie v Prešove 15. – 16. septembra 1970. Ed. M. Ričalka a F. Karšai. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 201-212.
- Cesnaková-Michalcová, M.: Komenský dramatik a teoretik divadla a jeho vplyv na slovenskú dramatickú tvorbu. In: *J. A. Komenský a slovenská kultúra*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1993, s. 60-65.
- Cesnaková-Michalcová, M.: Osudy humanistické divadelné tradície v emigrácii. In: *Dějiny českého divadla I*. Praha, 1968, s. 155-161.
- Kolářová, E.: Jan Amos Komenský a divadlo. In: *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*. Praha : Karolinum, 1990, s. 279-284.
- Komenský, J. A.: Diogenes kynik znovu na živu. Preložil J. Hendrich. České Budějovice, 1920.
- KOMENSKÝ, J. A.: Najnovšia metóda jazykov. In: *Vybrané spisy J. A. Komenského IV*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1956. s. 59-176.
- KOMENSKÝ, J. A.: Obecná porada o nápravě věcí lidských I. – III. Praha : Svoboda, 1992.
- KOMENSKÝ, J. A.: Škola hrou. In *Vybrané spisy J. A. Komenského IV*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1956, s. 177-316.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Škola na jevišti*. Preložil J. Hendrich. Praha, 1947.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Velká didaktika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Výber z potockých spisov a reči Jana Amosa Komenského*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1992. 288 s.
- Kopecký, M.: *Komenský ako umelec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.
- Kumpera, J.: *Jan Amos Komenský*. Ostrava : Svoboda, 1992. 372 s. + 38 s. príloh.
- Machková, E.: Komenského „škola hrou“ a súčasná praxe dramatickej výchovy. In: *Školní hry a výchova*. Praha : Ústřední dům lidové umělecké tvorivosti, 1970, s. 39-47.
- Pšenák, J.: Význam potockého pobytu pre vývoj pedagogiky Komenského. In: *Pedagogika*, roč. 41, 1991. č. 5 – 6, s. 593-601.

Summary

Jozef Pšenák

Dramas, which create a part of the literary work of J. A. Comenius, are of immense importance in his pansofic - educational system. The author of the report analyzes the dramas written by J. A. Comenius not from the aesthetic point of view, but rather considers them as means of education. The dramatic writings include 10 school plays (Diogenes Cynicus Redivivus Sive de Compendiose Philosophando, Abrahamus Patriarcha and an eight part cycle Schola Ludus Seu Encyclopeadia Viva). In the last one, he elaborated 99 chapters of Janua Linguarum Reserata. They were staged during Comenius' activity in Blatný Potok in the years 1653 - 1654. Comenius applied the traditions of the humanistic school theatre. By his dramatic writings, he retrieved the school and theatrical activity in Lutheran as well as Jesuitic schools.